

Юрій Шевельов

**UP OR OUT?
З ПРОБЛЕМАТИКИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО
ЧИСЛІВНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ¹**

¹ Подано за **О. Забужко, Ю. Шевельов**. *Вибране листування на тлі доби: 1992—2002: з додатками, творами, коментарями, причинками до біографій та іншими документами*. —К.: Висока Полиця, ВД Факт, 2011. — 504 с. (. Далі — ОЗ-ЮШ.)

Сторінки подано за цим виданням

Засканував, зацифрував, скомпонував ВК.

UP OR OUT?
З ПРОБЛЕМАТИКИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО
ЧИСЛІВНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ²

Року Божого 1952, без малого півсторіччя тому, вийшла моя книжка про український числівник на загальнослов'янському тлі. Числівник потрактовано морфологічно, стилістично, а насамперед синтаксично. Особливу увагу приділено порівняно недавній міні-революції в синтаксі українського числівника — появі конструкцій типу *двоє речень* і витісненню старіших конструкцій типу *два речення*. Хоч мова ніколи не застигає в непорушності і зміни ніколи не припиняються, але те, що спостерігаємо, найчастіше — зміни лексичного і семантичного характеру. Менше помітні зміни фонетико-фонологічного характеру. Рідше трапляються в полі спостережень однієї особи радикальні зсуви в поширених і поточних синтаксичних конструкціях, коли одна раптом «виходить з моди», занепадає і на її місце приходиться інша, нова, причому, можливо, старша занепадає, а на її місце приходиться нова, щоб заповнити порожнечу, а можливо, спершу шириться нова конструкція — паралельна до старої, а потім у суперництві двох паралельних конструкцій перемагає (а часом і не перемагає, а навпаки, «замах» не вдається і в змаганні нового і старого старе стверджує свою позицію). Це як несподівана поява комети в космічному просторі. У випадку комети астрономи гарячково, кидаючи всі щоденні турботи, кидаються спостерігати новоявлену зайдку і виживання чи усунування старого космічного тіла. Та ба, нічого подібного не трапилося в наглому випадку. Мовознавчі «астрономи» далі підраховували літери чи там суфікси на шпальтах одинадцятитомового словника. Там панували безрух та спокій, усе застигло там навіки (чи до нового -надцятитомового словника), і ніякі комети не борознили мертвого царства. Ніякої реакції моя книжка не викликала

² Виступ на III-му Конгресі Міжнародної Асоціації Україністів (Харків, серпень 1996р.).— Друкується за: Юрій Шевельов. *Вибрані праці: У 2 кн. Кн. 1. Мовознавство*/ Упоряд. Лариса Масенко. — К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська Академія», 2008 (Далі ВП-1). — С. 453-460; Корогодський Р. Якщо наука творить під паличку диригента, то годі побачити науку і почути музику. *Харківські враження//Час/ Time*. — 6 вересня 1996 р. — С. 12.

Щоправда, моя книжка вийшла у далекій Швеції, вона була написана та надрукована *іноземною* німецькою мовою. До всього іншого автор був буржуазний націоналіст. Мовознавчі астрономи зберігали свій спокій і далі підраховували. Комета... які можуть бути комети, коли все рухається? — якщо рухається — своїми приписаними орбітами. Аби тільки, боронь Боже, хвіст комети не порушив зачарованого і єдинонаявного мертвого спокою. Ніяких революцій, хоч би і наймінімальніших.

Книжка моя ледве чи відома тут присутнім. Тому я дозволю собі нагадати про свої спостереження й висновки півсторічної давності. Від початкових років другої половини XIX ст. в творах українського красного письменства чимраз частіше і послідовніше замість панівної перед тим конструкції типу *два речення* ширяться конструкції типу *двоє речень*. Найраніший відомий мені приклад був з Марка Вовчка: *двоє вухів* («Маруся», друк. 1871), замість панівного перед тим *два вуха* (або *вуші*). Такі конструкції — *двоє* замість *два*, іменник середнього роду в родовому множини замість називного множини (рідше — двоїни) цілковито панують у творах ів. Нечуя-Левицького, а від того часу широко вживаються в творах письменників, хоч і не всіх (нема їх, приміром, в обстежених творах Грінченка й Коцюбинського, пізніше — Хвильового). Не типові нові конструкції для письменників-галичан і для більшості письменників-емігрантів.

Нові конструкції виразно походять з розмовної мови, а зіставлення даних обстеження (ексцерповано твори 60 письменників, що друкувалися 1850-1950 рр.) з їхніми, цих письменників, біографічними даними дає змогу встановити, що інновація виникла й прищепилася насамперед у Центральній Україні між Києвом та Лисаветом, від Черкащини до Харківщини, себто на тій території, яка вважається осердям української літературної мови.

Зібраний матеріал дозволив висловити припущення про рушійні сили за цією інновацією і про її місце і роль в загальному розвитку синтакси новітньої української літературної мови. Стало можливим також висунути гіпотезу, чому нова конструкція поширилася саме на іменники середнього роду. Про ці висновки-припущення згадаю тут коротко, відсилаючи читача за подробицями до своєї книжки. Буде це добре діло, якщо це заохотить читачів опанувати одну з «іноземних» мов.

Як відомо, в давньоукраїнській мові числівник існував тільки на семантичному рівні, а морфологічно та синтаксично становив собою

досить безформну масу різних уламків різних мовних підсистем, з мінімальним пристосуванням до числової семантики. Нагадаю і про ці факти. Назви чисел від 1 до 4 мали властивості прикметників з тим, однак, винятком, що як правило числові назви ці узгоджувалися зі своїми іменниками, але — проти всіх інших випадків вимагали — в протилежному напрямі — від свого іменника відповідного числа, двоїни при 2 і множини при 3 і 4. Самі вони граматичного числа не мали. Назви чисел, починаючи від 5, поводитися як іменники, в формі вимагаючи залежного іменника в родовому відмінку, але, як правило, знову ж таки певного числа (крім 11 і 12) у множині. Спрощуючи справу та ігноруючи деталі, скажемо, що в тому, що мало стати українським числівником, співіснували і змагалися між собою два морфолого-синтаксичні зразки — один прикметникового типу (з модифікаціями), а другий іменникового (теж з модифікаціями). Була невідповідність, змагання та конфлікти між цьома двома підсистемами, поставали вирівнювання та часткові спрощування, які робили загальну картину ще строкатішою й внутрішньо суперечливішою.

Такий характер носила вже перша «велика синтаксична революція», яка припала десь на 15 ст. На структуру «іменникового керування» перенесено структуру «прикметникового узгодження», але тільки в непрямих відмінках. Замість конфігурації типу *п'ять голубів* — *п'яти голубів* (родовий) — *п'яти голубів* (давальний) перенесено структуру *три голуби* — *трьох голубів* — *трьом голубам* і т.д., так що витворилася проміжна парадигма *п'ять голубів* — *п'яти голубів* (родовий + у новій системі, радше родовий) — *п'яти голубам* (узгодження), що не могло не зробити загальну картину ще більш плутаною й внутрішньо суперечливішою.

У новому струсі — уже з кінця 16 ст., — якщо хочете, вже в «другій мініреволюції», цього разу морфологічній, іменникові форми прикметникового зразка, здатного на узгодження, перенесено до — генетично «іменникового» зразка, тепер уже мішано іменниково-прикметникового, — і так постали форми непрямих відмінків типу *п'ятьох голубів* — *п'ятьом голубам*. Але потужність цієї «другої революції» була слабша від першої, і — поки що — конструкції типу *п'ятьох голубів* не спромоглися витіснити старі, типу *п'яти голубів* і стали уживатися паралельно з тими, лишаючи вибір, у кожному конкретному випадку, на рішення саме даного мовця.

Оминаю менші засягом і потужністю зміни й модифікації в тривалому й болючому творенні українського числівника як синтаксично-

морфологічної категорії; можемо тепер перейти до тієї інновації, яка становить тему даного повідомлення. Засяг цієї зміни вужчий, він охоплює тільки іменники середнього роду і тільки в формі називного відмінка, трудно тут говорити про нову, третю революцію. Але в загальній системі числівникової синтакси не слід спускати з ока, що він завдає ще одного вдару по «прикметниковим конструкціям» (типу *два речення*) і заступає їх «іменниковим» типом, точніше кажучи, мішаним іменниково-прикметниковим, роблячи тим самим ще один крок до специфічно-числівникової мішаної парадигми як прикмети саме даної частини мови і відмежовуючи цю частину мови від інших частин мови, які такої мішаності не мають.

«Нормальні» мовці, звичайно, такої сутності в даній зміні не усвідомлюють. Для них це тільки спрощення в парадигмі іменників середнього роду в числівникових конструкціях, насамперед у іменниках з двома основами. Щоб зрозуміти це, мусимо поставити питання, чому дана зміна сталася насамперед в іменниках середнього роду.

Можна думати, що перший зсув стався в іменниках з подвійною основою, типу *теля* — *телята* і *плем'я* — *племена*. Двоосновні іменники, успадковані ще від дослов'янської давнини, існували в усіх трьох родах, але на середньо- і новоукраїнський періоди вони найкраще збереглися в іменниках середнього роду. Звідси, від конструкцій типу числівник (*два, три, чотири*) плюс *тел-ят-* або *племен-* метастази могли ширитися в двох напрямках: до іменників середнього роду і до двоосновних іменників. Найпотужнішими вони, природно, мали бути і були при збігу обох.

У часі ширення цих метастаз збіглося з двома іншими явищами: занепад двоїни і семантична неутралізація числівників, умовно названих збірними, типу *двоє, троє* і т. д. Обидва ці процеси мали поступовий і тривалий характер, з варіаціями діалектично-територіяльного типу. В умовах центрально-східних говірок, які нас тут цікавлять, обидва ці процеси, можна думати, вже вповні виявилися (що не конче значить — повністю реалізувалися) на середину 17 ст. На захід від цієї території двоїна зберігалася далеко довше, подеколи навіть до нашого часу, здебільшого, щоправда, залишково. Припускаємо, що це спричинило гальмування постанню і ширенню конструкцій типу *двоє речень*, які нас тут цікавлять.

У східній половині України порівняно ранній занепад двоїни сприяв поляризації однини супроти множини, сприятливий чинник у ширенні конструкцій типу *двоє речень*. Але з другого боку, зсуви в значенні т. зв. збірних числівників (типу *двоє...*) спричинився до того,

що ширення конструкцій типу *двоє речень* обмежалося на формі називного відмінка при збереженні прикметниковості в інших відмінкових формах: *двоє речень*, — амбівалентне *двох речень* — і виразно прикметникове оформлення решти відмінків — *двом реченням*, *двома реченнями*, *двох реченнях*.

Семантична і синтаксична еволюція слів типу *двоє* (*двои*) як слід не вивчена і мала б бути темою окремої розвідки. Тут досить нагадати, що за первісне значення прикметника *двои*, *двою*, *двоє* слід уважати «подвійний, двоякий», що він міг набирати дистрибутивного, колективного і збірного значень, але первісно в усіх значеннях узгоджувався зі своїм іменником у роді, відмінку й числі, напр. у річ. типу *двои сани*. Більш-менш на 17 ст. семантика і синтаксис цього типу числівників була цілком розхитана і, можна думати, він тяжів до занепаду. Характеристичний з цього погляду приклад з Київського літопису, що його наводить Єв. Тимченко: «На небеси затменіє: двоє сонця, двоє місяця» (с. 676). Приклад дозволяє на різні тлумачення, але ні одне не витримане в двох поданих прикладах послідовно.

У підсумку: загальна лінія розвитку — синтаксичного і морфологічного — числових конструкцій може бути схарактеризована як повільне, але постійне — наближення до творення числівника як частини мови. Головні синтаксичні риси українського числівника, що проявляються в його розвитку, — 1) використання числівника в його становленні категорії числа не тільки як семантичної категорії, але і на послугах синтаксисної залежності і 2) використання узгодження і керування не як взаємовиключних, а як рівнолегких і взаємодоповнюючих (*п'ять осіб* — керування, *п'ятьма особами* — в тій самій парадигмі — узгодження).

Цій останній характеристиці (ніде, крім числівника, не використовуваній) відповідає розвиток синтаксичної конструкції типу *двоє речень*. Хоч обмежений критеріями роду (середній) та числа (*pluralia tantum*), розвиток цієї конструкції, уже півтора століття вживаної в літературній мові, відповідає загальній еволюційній тенденції і є, отже, явищем позитивним (чи, коли волиємо, сказати інакше, прогресивним). Мовні редактори не повинні переправляти *двоє речень* на архаїчніше *два речення*.

Що нам скаже в цій справі наше прескриптивне і описове мовознавство?

Найзначущіший внесок тут зробила діалектологія. В обох досі виданих томах ДУМ конструкціям типу *двоє речень* приділено по мапі,

275 (почасти і 274) в томі 1 і 258 в томі 2. Оминаючи деталі, в цілому ці мапи прекрасно збігаються з моїм матеріалом, ексцерпованим з творів красного письменства і обговореним на початку цього мого звідомлення. Як правило, мапи показують, що розвиток і ширення конструкцій типу *двоє речень* зв'язані з занепадом двоїни. Б узагальненні західна межа постання конструкцій типу *двоє речень* пробігає вздовж лінії Коростень (на схід від) — Хвастів — Умань. Іншими словами і дуже спрощено маємо до діла з киево-полтавськими говірками, що в класичному формулюванні відповідає традиційним твердженням про діалектну основу літературної мови.

Усе, здається, вимагає допущення наших конструкцій до літературної мови — і дані літератури останнього півтора століття, і показники діалектології. Але цю ясність важко утримати, коли звертаємося до безпосередніх описів самої літературної мови. Більшість дослідників і популяризаторів просто не помічають чи воліють не помічати еволюції наших конструкцій, мимохідь кинуть словечко про те, що вони звуть традиційно «збірними числівниками» (хоч які ті числівники сьогодні далекі від збірності) і на тому ставлять крапку. Не буду перелічувати висловлювань на ці теми, згадаю тільки для прикладу монографію про числівник Макара Івченка «Числівники української мови» (Київ, 1955, ст. 42).

Трохи більше про це хіба лише в розділі про числівник пера Д. Х. Баранника в колективному нарисі *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Інститут мовознавства АН УРСР, ред. І. К. Білодіда, Київ, 1969. Нашим числівниковим конструкціям тут присвячено півтори сторінки, 239-240. Опис тут синхронно-статичний, динаміки наших конструкцій не показано. У центрі уваги автора, відповідно до загального профілю видання, сполучуваність числівників типу *двоє* з одним іменником і несполучуваність з іншими. Несподівано з'являється поцінвальне кінцеве речення явно прогібітивного характеру: «Збірні числівники... не властиві науковому та діловому стилям літературної мови». Відомо, що в цьому виданні редактор дописував речення поскриптивного характеру, навіть якщо це суперечило поглядам автора. Кому належить подане тут твердження, мені невідомо. У принципі, навіть якщо твердження про невластивість конструкцій типу *двоє речень* слушне, роля науковця поставити обговорювану конструкцію в еволюційний ряд і з'ясувати, чи заборона даних конструкцій умотивована і чи вона сприяє розвитку мови. Чи науковець (або наукова інституція) повинен — у випадку інновації — забороняти нове,

толерувати чи пропагувати його. Інститут літератури не вчить людей писати романи, інститут історії — робити державні перевороти. Інститут мовознавства змушений традицією не тільки вивчати мову, а й навчати її. Але тоді мовознавці повинні бути свідомими своєї відповідальності. Щоб не затамувати розвиток мови, щоб не було протистояння мовознавство *contra* мова.

У житті американського університету є правило *up or out*. Так воно є в житті українського діалектизму. Якщо він не входить в літературну мову, він гине. Але американський науковець, усунений зі свого університету, може піти до іншого, хай гіршого. Але в українського діалектизму (чи мовознавця) — як і в його народу — такого вибору нема. Сьогоднішній діалектизм або підноситься до статусу нормального явища стандартної мови, або стає об'єктом переслідування нормалізаторів — спершу науковців, далі вчителів.

У кожному конкретному випадку потенційної інновації науковець повинен вирішити, чи хоче він бути акушером. Чи могильником? Чи його роля — «боротися з» — чи вибрати позицію неутралітету — чи плекати нове і незвичне?

На цьому місці уривається текст, опублікований у зб.: Третій Міжнародний конгрес україністів (26-29 серпня 1996 р.). Мовознавство. — Харків, 1996. - С. 94-98 (передрук у ВП-1). Далі - фрагмент, наведений у статті Р. Корогодського «Якщо наука творить під паличку диригента, то годі побачити науку і почути музику. Харківські враження» (*Час/ Time*. - 6 вересня 1996 р. - С. 12).³

Інновації в мові можуть походити з різних джерел: з писаної мови, з позик із чужих мов (на сучасній Україні найчастіше російської), з сленгу, з говірок тощо. Критерій доцільності має вимірюватися не характером джерела, а місцем у мовному розвитку й доцільністю з погляду цього розвитку.

Інститут мовознавства в Києві (як колись французька Академія) у 50-х роках і далі дуже часто перенаголошував свою пуристичну Францію (не з погляду розвитку української мови, а з погляду взорування на російському зразку). Приймалися ті українські інновації, які були ідентичні з російськими, саму шкалу оцінок брано звідти. Це означало, що українській мові перекреслено не тільки її минуле, а і її

³ Про Харківський конгрес і причини ігнорування частини доповіді див. у поданому після доповіді коментарі О. Забужко до листа Ю. Шевельова від 15 жовтня 1996 р. . (Примітка —ВК)

майбутнє. Як багатьом українським селам механізмами центрального планування надано характеристику неперспективності, так фактично на стан неперспективності переведено українську мову. У селах лишалися — на вимирання — тільки старі й непрацездатні. Здорових і міцних забирали на всесоюзні «стройки», де вони були приречені на винародовлення і русифікацію.

Осередком, центром здійснення цієї диявольської політики став тодішній Інститут, мовознавства, а директором у ньому став його директор. (Пізніше виділення Інституту української мови не зробило революцію.) На папері секторів Інституту, хоч звалося це не так — було два — спрямований у минуле і спрямований у майбутнє. Головним завданням першого було обчиркити історію української мови, — вилучаючи з цієї історії цілі періоди, — наприклад, давній, нищачи історичну перспективу зміщенням періодизації, замовчуванням осіб і явищ, — усуванням — у щільній співпраці з органами політконтролю недогідних книжок і людей. Історія цієї колосальної фабрики фальсифікацій ще не написана, не зібрана, і не збирається навіть фактичних даних, і багато науковців молодшого покоління навіть не уявляють ні деталей, ні колосальності загального задуму.

У межах моєї теперішньої — куди вужчої обсягом — розвідки ми зацікавлені сектором майбутнього, своєрідної футурології, планування, розрахованого не на життя, а на смерть «пацієнта» — сучасної української мови. Тут функції були поділені. З одного боку, денационалізація регулювання руху людности, з другого боку, недопущення своєрідних інновацій, умертвлення зародків ще перед тим, як вони вийдуть з матірнього лона. Своєрідний і незалежний розвиток проголошувало плеканням «архаїчного і говіркового»!

Головним засобом цієї галузки мовної політики була кодифікація мови. Було це тим політично доцільнішим, що назовні воно могло здаватися не антиукраїнською політикою, а, навпаки, максимальною турботою про цю мову. Як же не турбота, коли ось виходить одинадцять томів, а то й томищ, словника сучасної літературної мови, під редакцією, звісно, директора Інституту, п'ять томів граматики сучасної літературної мови, під редакцією, певна річ, того самого директора. І так далі, і так далі. Безпрецедентного обсягу колективні праці, куди впряжені були десятки, а може, й сотні працівників, як колись — рабів на будівлю єгипетських пірамід...

А в суті справи вся ця єгипетська каторга проходила під найсуворішим контролем, щоб, борони Боже, нічого «націоналістичного»

в ці фараонські, Хеопсові страхітливо монументальні споруди не продерлося. Тепер лишається тільки суворо контролювати, щоб до пшениці не домішалися бур'яни. Усе, що не ввійшло до тих томищ, — це не «сучасна українська літературна мова», усе це — «архаїзми й діалектизми». Сотні науковців і коло-науковців розкладають на полиці і «вивчають» вміст тих томищ. Тисячі мовних редакторів пильнують, щоб до того золота-пшениці не домішалось щось стороннє, якісь плевели, якесь сміття. Бо що не ввійшло до кодифікації, — це таки — кажуть нам — бур'яни й сміття.

Ось чому «двоє речень» сказати — заборонено. Ось чому вони, ті речення, «не властиві науковому та діловому стилям літературної мови». Ось чому, як колись було гаслом правило городових царської імперії — «тащить и не пущать». Ось чому на сторожі коло слова поставлено два інститути Академії наук, та ще й Національної. «Двоє речень» — дрібничка. Але за цією дрібничкою велике питання незалежності розвитку української мови. Самого її життя в віках. Пережила українська мова період безсловников'я — сподіваємося, що переживе і період монументальних словників-в'язниць. На сторожі коло нас стоїть слово. Приставляти до цього слова — сторожу — потреби нема.

Коментар Оксани Забужко до листа Ю. Шевельова від 15 жовтня 1966 року

Третій Міжнародний Конгрес україністів, що відбувся в Харкові 26-29 серпня 1996 р., мав би ввійти в історію нової української гуманітаристики як «з'їзд реваншистів»: саме він, особливо контрастно після двох попередніх, київського (1990) та львівського (1993), продемонстрував те, що ЮШ⁴ впізнав тоді перший: кінець інтелігентської «доби сподівань» та розгубленості «старих яструбів». «Яструби» — зокрема й ті, що свого часу заробляли свої вчені ступені на «боротьбі з головним ідеологом буржуазно-націоналістичного мовознавства Шевельовим»,— оговталися й зімкнули лави. Після Харківського конгресу вже не випадало сумніватися, що Міжнародна Асоціація україністів, заснована 1989 р. з метою, насамперед, дерадянізації (читай — деколонізації) провінційного радянського «українознавства» і піднесення національного самопізнання на рівень сучасних інтелектуальних стандартів, принаймні в цій своїй місії зазнала поразки. Те, що колись ЮШ в памфлеті «Так нас навчали правильних проізношень» назвав «маленькою імперією на Кірова, 4», зовсім не збиралося міняти своїх стандартів, - надто коли виявилось, що їздити в закордонні відрядження можна й зі старими.

Перемогу старої УРСР-івської академічної бюрократії над слабкими реформаторськими паростками початку 1990-х знати було в Харкові, за свідченнями самовидців⁵, щокрок і в усьому — від «сеґреґації» іноземців (вперше

⁴ Юрій Шевельов (БК)

⁵ Від пок. Романа Корогодського я маю його статтю про цей Конгрес, опубліковану в газеті «Час/Time»: Роман Корогодський. Якщо наука творить під паличку диригента, то годі побачити науку і почути музику//*Час/ Time*. — 6.09.1996 р. Див. також: Роман Корогодський. *І дороги. І правди. І життя*. — К.: Гелікон, 2002. (Далі РК-ЦДПДЖ.) С. 157-164.

в незалежній Україні іноземних учасників форуму було знову, як за часів СРСР, відокремлено од вітчизняних!) — і до відновлення радянської-таки наукової ієрархії «згідно чинних посад», а не наукових заслуг. На сайті МАУ (www.mau-nau.org.ua), що найнаочніше ілюструє цей неорадянський реванш, реляція про Харківський конгрес звучить так, наче її писано років 20 перед тим — коли кожен офіційний текст мусив відкриватися розлогим абзацом із ритуальними покликаннями на рішення чергового з'їзду КПРС: «Учасників форуму тепло привітав Президент України .Леонід Кучма. Він підкреслив, що Конгрес „є яскравою подією у науковому житті нашої держави... українознавство із суто національної наукової проблеми (sic! — О.З.) стало визнаною міжнародною науковою дисципліною. Велику і корисну для України справу робить Міжнародна асоціація українців, до складу якої входять національні асоціації українознавців та українознавчі товариства з багатьох країн. Переконаний, що Конгрес суттєво збільшить її науковий здобуток, сприятиме її подальшому розвитку". Від імені уряду України з вітальним словом виступив віце-прем'єр академік НАН України Іван Курас. Він зазначив у своєму виступі, що створення Міжнародної асоціації українців стало важливим етапом інтегрування української науки з світовою, подолання розподілу українознавства на вітчизняне та іноземне», і т.д.

Огляд власне-наукових здобутків кожної секції за обсягом більш-менш рівновеликий на сайті цьому першому абзацу. І тільки десь посередині затесалось одненьке малопримітне речення (щоб його виловити, я мусила вжити пошуковик!):

«Розглядові походження і жанрів давньокиївської літературної мови присвячено розвідку Віталія Русанівського, а проблема (так у тексті. — О.З.) формування українського числівника — доповідь Юрія Шевельова (США)» (www.mau-nau.org.ua/_private/kongresy/kongres3/kongresy2.htm).

Це справді «ляпас» - цим разом уже й посмертний: ось так, через кому, об'єднати ЮШ з тим самим «навчителем правильних проізношень» від «поліційної науки», який писав на нього анонімні доноси (у згаданому памфлеті — Тарасюк-Русатюк-Русанюк). Прижиттєві ж «ляпаси», оскільки мені вдалося їх, по упливі часу, відновити, виглядали наступним чином.

1) На Харківський конгрес ЮШ було запрошено як доповідача на пленарному засіданні - а вже на місці, в Харкові, несподівано виявилось, що програму змінено (!) і ЮШ загнано «рангом нижче», в мовознавчу секцію, де його доповідь (у напхоті напханій аудиторії без мікрофона) змогли почути хіба ті, хто сидів у передньому ряді. Повернувшись до Нью-Йорка, ЮШ надіслав тодішньому Президентові МАУ Ярославу Ісаєвичу листа - з копією Р. Корогодському, який, спасибі йому, сумлінно її зберіг і видрукував, наводжу за РК-ІДІПІЖ. С. 163:

15 вересня 1996
Професор Ярослав Ісаєвич
Міжнародна Асоціація Україністів
Львів

Шановний Ярославе Дмитровичу,
було цікаво й повчально на вісімдесят восьмому році життя і сімдесятому році наукової діяльності довідатися, що надається до пленарної доповіді, а що не надається на міжнародньому конгресі україністів.

Не менш цікаво було дізнатися, як можна дістати запрошення до конгресу на один тип виступу, а знайти свій виступ оголошеним, без будь-якого узгодження чи попередження, як щось зовсім інше.

Не знаю, чи за тими трансформаціями й сюрпризами стоять якінебудь зовнішні чинники, а чи виявилось тут рішення самих безпосередніх організаторів конгресу, та це не дуже істотне. Важливий сам факт кричущого не tactu, закоріненого в традиціях з-перед 1991 року.

З пошаною,
Юрій Шевельов

2) Доповідь ЮШ «Up or Out? З проблематики формування українського числівника як частини мови» було в дійсності присвячено не так «проблемі формування числівника» (то, кажучи цитатою з самої доповіді, «дрібничка. Але за цією дрібничкою велике питання незалежності розвитку української мови»), - як, шевельовським улюбленим методом «від часткового до загального», критиці базових засад сучасного українського мовознавства як спадкоємця сталінської (чи, точніше, «білодідівської») традиції нищення мови засобом її кодифікації. І тут нотабене. У ВП-1 (С. 453-460) текст цієї доповіді передруковано за матеріалами конгресу (*Третій Міжнародний конгрес україністів (26-29 серпня 1996 р.). Мовознавство*. — Харків, 1996. - С. 94-98). Однак в цій версії бракує чималого (близько 4,6 тис. знаків) фрагмента, що його безвідмовний Еккерман⁶ ЮШ Р. Корогодський одразу після Харкова зачитував у своїй статті в газеті «Час» за машинописом самого ЮШ,— фрагмента, який, за всіма ознаками, має бути з а к і н ч е н н я м доповіді, бо прямо відповідає на те питання, на котрому вона — абсолютно нелогічно й нехарактерно для шевельовського стилю — зненацька вривається в «харківській» версії (див. Додатки). Насувається неминуче припущення, що цей «відтятий хвіст» — відтятий, на додачу, тим самим брутальним методом «перерубаної навпіл дитини», що його ЮШ описав був ще у «Так нас навчали...»,— є наслідок простого й невігядливого цензурного втручання з боку тих самих інститутів,

⁶Йоган Пітер Еккерман, німецький літератор і поет, секретар Гете. Написав книжку «Розмови з Гете в останні роки його життя, 1823—32» («*Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens, 1823-32*»), джерелом якої були записи, що їх дозволив робити Гете. «... покійний Роман Корогодський ... в два останні його [Шевельова] приїзди в Україну (в травні-червні 1995 р. і в серпні 1996 р.) взагалі працював його „Еккерманом“, записуючи за ним на диктофон і підбираючи копії машинописів (чим зберіг немало воістину безцінних для історії свідчень)...» ОЗ-ЮШ, ст. 11. (Примітка —ВК)

проти чиєї мововбивчої «диявольської політики» ЮШ виступив у цій доповіді (а перед тим провоював усе своє наукове життя). Якщо це припущення слушне (справдити його в мене можливості немає, залишаю це на сумлінні молодшого покоління мовознавців), тоді це вже не «ляпас», а «останній удар», завданий по-бандитському — в спину.

Загалом справа виглядає так, що «на вісімдесят восьмому році життя і сімдесятому році наукової діяльності» в омріяній ЮШ незалежній Україні і в його рідному місті, куди він так прагнув повернутись як учений, йому грубо й цинічно заткнули рота — продемонструвавши, що «хазяїн в домі» не змінився. «Маленька імперія» не збиралася саморозпускатись — ані визнавати своїх «дисидентів». Коли в листопаді ми зустрілися з ЮШ уже в Нью-Йорку (його листа від 15 жовтня я натоді не читала й поняття не мала, яка мікродрама розігрувалася за лаштунками харківського конгресу), мене найбільше вразило, як катастрофічно він підупав за той час, що ми не бачилися, — ніби недавно поховав близьку людину. В якомусь сенсі так воно й було, і, може, навіть гірше: він поховав надію — на те, що свою 50-літню «війну Давида з Голіафом» зможе виграти ще за свого життя. А я була вирішила, що то він просто так нагло постарівся...